

Engelbrektskyrkan

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Engelbrektskyrkan

Engelbrekts församling, Östermalms-Lidingö kontrakt, Stockholms stift
kv Korsnåbben 1, Östermalmsgatan 20, Östermalm, Stockholms kommun och län, Uppland

Engelbrektskyrkan uppfördes under åren 1910–14 efter en arkitekttävling, som vanns av Lars Israel Wahlman (1870–1952). Intilliggande församlingshem, vilket även ingick i tävlingen, stod färdigt 1911 medan kyrkan invigdes 1914. Wahlman var professor vid Kungl Tekniska Högskolan i Stockholm och har stått för ritningarna till ett flertal kyrkor, bl a Tranås kyrka och Ansgarskapellet på Björkö (1930), Östersunds kyrka (1940) och Svenska kyrkan i Oslo (1925). Han har också stått för genomgripande omdaningar av flera stockholmskyrkor som Oscarskyrkan (1921–23), S:ta Maria Magdalena (1926–27) och Sofia (1948–51). Av många betraktas Wahlman som en av de ledande kyrkobyggnadsarkitekterna under 1900-talets första hälft.

Engelbrektskyrkan är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen. Kyrkan ligger inom Lärkstaden, ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

HISTORIK

På grund av den enorma befolkningsökningen på Östermalm under 1800-talets sista decennier delades år 1906 Hedvig Eleonora församling i tre varvid Oscars och Engelbrekts församlingar tillkom. 1909 stod Engelbrekts församlings första nya kyrka klar, Hjorthagens kyrka. Redan 1904 hade emellertid staden upplåtit mark för församlingens nya huvudkyrka i den

s k Lärkstaden, uppe på ett berg där det tidigare stått en kvarn. Kyrkan blev, precis som den nya församlingen, i sann **nationalromantisk** anda uppkallad efter en av våra stora frihetshjältar, Engelbrekt.

I december 1905 utlystes en arkitekttävling för kyrkan med tillhörande församlingshus. I maj 1906 tilldelades L I Wahlman första pris i tävlingen med sitt förslag med mottot ”En blomma med kvist”. Förutom att kyrkan i tävlingsförslaget hade två torn realiserades i huvudsak Wahlmans ursprungliga idéskisser. 1908 fastställdes ritningarna av Kungl. Maj:t. och 1911 stod församlingshuset klart.

Pingstaftonen 1910 lades grundstenen till kyrkan, som invigdes den 25 januari 1914. Enligt tidens stadsplaneideal sprängdes inte berget bort, som man hade gjort under det senaste halvsekle, utan existerande nivåskillnader bibehölls i stort. Kyrkan kom på så sätt att få en mycket dominerande placering i staden, högt uppe på ett berg. Wahlman ritade själv en stor del av kyrkans fasta inredning och inventarier. Han hade också ett intimt samarbete med alla involverade konstnärer och konsthantverkare för att uppnå ett samstämt resultat.

Varken kyrkans exteriör eller kyrkorummet har i princip utsatts för några större förändringar sedan byggnadstiden förutom att orgelläktaren har utvidgats i omgångar och orgeln, som till stora delar förnyades 1964. Ett **kolumbarium** har inretts i ett f d skyddsrum, som under

andra världskriget sprängdes in i berget under kyrkotomten. Församlingen bidrog ekonomiskt vid skyddsrummets tillkomst på villkor att den sedan för all framtid skulle få disponera rummet. **Kolumbariet** gestaltades av arkitekten Åke Tengelin (1889–1963). Det invigdes 1961.

BESKRIVNING

Omgivningen

Engelbrektskyrkan är belägen i Stockholms innerstad, på Östermalm, i södra delen av den s k Lärkstaden. Området stadsplanerades 1907. Dess bebyggelse, som enligt planen följde naturmarkens variationer, utgörs i huvudsak av tämligen exklusiva bostadshus, antingen stora enfamiljshus eller hyreshus. Sydväst om kyrkan går den breda esplanaden Karlavägen. Kvartieren närmast Karlavägen, som bebyggdes ungefär samtidigt med och strax efter kyrkans tillkomst, utformades med tegelfasader och tegeltak för att utgöra en värdig bakgrund till Engelbrektskyrkan. Nordost om kyrkan ligger, vid Valhallavägen, Engelbrektskolan som uppfördes 1901 av dåvarande Hedvig Eleonora församling. Närmaste granne i öster var ursprungligen Östermalmsfängelset, sedan 1969 ersatt med Arkitekturskolans stora betongkomplex.

Kyrkomiljön

Kyrkotomten upptar hela kvarteret Korsnäbben, som utgörs av en hög bergformation på vars högsta punkt kyrkan är placerad. I söder och öster finns terrasserade planteringar uppmurade av grovhuggna naturstensblock och olika trapparrangemang, också i granit, som leder besökaren upp till kyrkan, söderifrån via ett system av monumentala dubbeltrappor. Både

ursprungliga armaturer i form av grova granitstolpar med plåtlyktor och sekundära lyktstolpar lyser upp området.

Från Östermalmsgatan och Engelbrekts Kyrkogata leder körvägar fram till församlingshuset och kyrkans huvudentréer. Enstaka träd växer på terrasserna och längs körvägarna. I sydväst, mot Karlavägen, utgörs kyrkotomten av berg, i vars skrevor det växer både buskar och träd. Församlingshuset, som avgränsar tomten mot norr, rymmer både kyrksal, församlings- och expeditionslokaler samt tjänstebostäder. Det ansluter både i material och formspråk till kyrkobyggnaden med sina branta tegeltak, tegelfasader, gavlar, burspråk och sitt asymmetriskt placerade torn med lökkupol krönt med en tupp. **Kolumbariet** ligger insprängt i berget under kyrkotomten med ingång från Karlavägen.

Kyrkobyggnaden

Engelbrektskyrkan utgörs av en ganska komplex byggnadsvolym med en korsformad plan och ett utskjutande rakt avslutat **kor** i den östra korsarmen. Med det något längre mittskeppet och dess långsmala bänkkvarter har kyrkorummet trots korsformen en påtaglig längdriktning. Norr om koret ligger den utbyggda **sakristian**. Som en pendang till denna ligger, söder om koret men betydligt lägre än detta, det lilla kapellet med entré söderifrån. Mot väster avslutas byggnaden med en envånig **omgång** eller ”**portik**” som Wahlman själv kallade den. Det höga tornet är placerat i sydväst. Kyrkans ursprungliga huvudentré är placerad på tornets sydsida men entrén från nordsidan, strax väster om norra korsarmen, är numera den som används mest frekvent. Stommen är av tegel.

Exteriör

Ovan en sockel av grovt huggen natursten och linjemejslad granit reser sig murarna, klädda med handslaget rödbrunt tegel, delvis mönstermurat, med inslag av putspartier. Samtliga entréer har omfattningar av dekorativt huggen granit, varav några även är försedda med skulptural dekor framställd av skulptören Arthur Gerle (1865–1940) i samarbete med arkitekten.

Huvudportalen i söder är tydligt markerad genom sin skulpturala utsmyckning i stucc, en nästintill fristående Jesusgestalt och övriga motiv i relief. Ett på putsen målat nonfigurativt motiv i blått, gult och rött omger Jesusskulptu-

Exteriören med huvudportalen i söder.

ren. Stuckarbetena är gjorda av skulptören Tore Strindberg (1882–1968). Den södra entrén och kapellet har kopparklädda portar och dekorativa järngrindar medan övriga portar är av trä med stora smidesbeslag i svart.

Granittrappor leder upp till entréerna. Den norra har sekundärt försetts med en ramp av granit för handikappade. Den sammansatta byggnadsvolymen har gett en oregelbunden fönstersättning och fönster av varierande storlek och format, varav merparten har oljade träbågar med blyspröjsade smårutiga glas, svagt tonade i skiftande kulörer. Takfallen är brutna och mycket branta, klädda med enkupigt rött lertegel och markanta detaljer av koppar. Det nedtill fyrkantiga och högre upp åttkantiga tornet är krönt av en kopparlanternin med en genombruten krona av förgyllt smide och högst upp ett förgyllt kors. Stora urtavlor pryder tornet i alla fyra väderstreck. Det lilla kapellets korparti är klätt med en huv av koppar.

Interiör

Genom vindfång av ganska enkel karaktär leds besökaren in i det korsformiga kyrkorummet, som har en väldig rymd med drygt 30 meters höjd i mittskeppet där det är som högst. Över mittskeppet och orgelläktaren i väster är det höga taket av trä, svagt brutet och målat i rött och blått med dekorativa detaljer i guld.

De fyra korsarmarna är utformade som väldiga nischer, vilka rytmiskt öppnar sig med allt högre valv in mot mittskeppet där de kraftiga parabelbågarna av granit bärs upp av åtta pelare, också i massiv granit. Dessa är rikt dekorerade med inristningar i form av motiv från Bergspredikan. Liksom de dekorativa relieferna med symboliskt innehåll som sitter högst upp i valv-

Interiören mot koret.

bågarna är de utförda av Arthur Gerle i samarbete med arkitekten Wahlman.

Väggarna är upp till läktarnas bröstningshöjd av mönstermurat tegel, som slammats tunt i brutet gråvitt medan valven ovanför är putsade i samma kulör. De två sidoskeppen har höga rundbågade fönster. Bänkkvarteren formerar sig på ömse sidor om en mittgång medan sidoskeppens bänkkvarter är något snedställda, vända mot **ko**ret. Bänkarna med sin snidade dekor är av rökt ek, en speciell behandlingsmetod som ger träet en gråbrun kulör.

Golvet är av granit, i bänkkvarteren linoleumklätt. Alla dörrar är av ek med dekorativa smidda svarta beslag. Kyrkorummets fyra ljuskronor, vägglampetter och övriga armaturer är av mäsing och ritade av Wahlman. Den i väster belägna omgången har oputsade tegelväggar, kalkstensgolv och valv försedda med dekorativa **alsecomålningar** utförda av Filip Månsson (1864–1933).

Omgången i väster med Filip Månssons valvmålningar.

Fyra breda trappsteg av granit leder upp till koret. På ömse sidor om trappan finns breda granitbarriärer. Bakom den södra står en **kororgel** av ek, försedd med gulddekor, samt en flygel. **Kororgeln** har 17 stämmor och är byggd av den danska firman Marcussen & Søn 1961. I norr står ursprungliga körstolar med sitsar av skinn. Den låga **altarringen** är av rökt ek med knäfall och överliggare av brunt skinn. Det fristående altaret, som är placerat ytterligare två steg högre, utgörs av stora dekorhuggna granitblock.

Bakom altaret står, sekundärt arrangerat på ett fundament, sju stora silversköldar varav den mittersta har Kristusmotiv. Ursprungligen stod dessa på altaret och fungerade som altarbelysning i och med att var och en, förutom den mittersta, i toppen var försedd med en alabasterstjärna, som bröt ljuset från bakomliggande glödlampor. Silversköldarna ritades och tillverkades av Olga Lanner. Trots den nya placeringen

Koret med altaret och de sju silversköldarna.

uppfattas de nerifrån kyrkorummet som att de verkligen står på altaret.

I **korets** inre finns sju höga rundbågade nischer i vilka det ända ned till golvet hänger bonader, vävda av Handarbetets Vänner enligt instruktioner från Wahlman. Bonaderna är försedda med invävda texter ur Bibeln och olika religiösa symboler. I väggfälten över bonaderna sitter, suggestivt belysta genom ett dolt överljus, Tore Strindbergs stuckreliefer med motiv ur Jesu liv.

I övrigt domineras koret av **alfrescomålningarna** av Olle Hjortzberg (1872–1959) med Kristus på korset som motiv i fonden. Mycket högt upp finns fyra rundbågade fönster med små blyspröjsade rutor av alabaster. **Korets** kupol täcks av Filip Månssons dekormålningar. **Korgolvet** är belagt med ekplank. I de rundbågade öppningarna på vardera sidan om yttre delen av **koret** finns dekorativa räcken i smide och mässing med bl a **zodiaken** som motiv.

Norr om **koret** är predikstolen placerad uppe

på ett högt granitfundament, som skjuter ut mellan två av de grova granitpelarna. I fundamentet är liksom i övriga granitpartier inhugget dekorativa mönster med symboliskt innehåll. Predikstolen är av rökt ek med snidad dekor och gulddetaljer. Ljudtaket är av samma träslag och har en blåmålad undersida, rikligt försedd med skulptural förgylld dekor i form av bl a **evangelistsymbolerna**.

Som en pendang till predikstolen finns söder om koret det lilla dopkapellet med en **alseccomålning** av Olle Hjortzberg. Två trappsteg lägre än kyrkorummet i övrigt står här en stor åttkantig **font** av granit med en lika stor dopskål av

Predikstolen.

Det lilla dopkapellet med upphissat dopfuntslock och ljusring. Al secco-målning © OLLE HJORTZBERG/BUS 2008

silver, mässing och ädla stenar. Över denna hänger i ett spel ett dopfuntslock utformat som ett **baptisterium** (den klassiska italienska dopkyrkan) i miniatyr, även det av silver, ädla stenar samt pärlemor. I det originella arrangemanget, skapat av L I Wahlman, ingår även en ljuskrona som kan hissas upp och ned. Ingångarna till kapellet bevakas av änglar i granit, skulpterade av Arhtur Gerle.

Orgelläktaren i den västra korsarmen har en barriär av rökt ek med snidad dekor. Mittpartiet skjuter ut något i rummet. Granitpelarna uppe på läktaren har skulptural dekor i form av trumpetande änglar. Orgelfasaden, också av rökt ek,

Interiören mot orgelläktaren.

har detaljer från den ursprungliga i form av snidad dekor och förgyllningar. Orgeln har 86 stämmor och är tillverkad av Grönlunds Orgelbyggeri 1964. Undersidan av orgelläktaren är dekorerad med nonfigurativt måleri av Filip Månsson.

Både norra och södra korsarmen har sidoläktare, vars barriärer är försedda med belysning i form av rader av nakna glödlampor. Här finns även bänkinredning med höga ryggar. Från den södra sidoläktaren leder en trappa upp till tornet. På den norra läktaren finns bl a ett rum som sekundärt inretts för textilförvaring.

Norr om koret ligger **sakristian** med brädgolv, vitputsade väggar och målat bräddtak från byggnadstiden. Såväl altare som de platsbyggda skåpen är sekundära. Söder om koret finns en förbindelsegång, också sekundär, som leder till det lilla kapellet, ursprungligen ett gravkapell med entré söderifrån. Ett vindfång har sekundärt skapats genom de stora glasade dörrarna som leder in i kapellet. I öster, två steg högre än

Granitpelare med skulptural dekor och armatur på orgelläktaren.

rummet i övrigt, ligger koret som har en halvrund **absidlik** avslutning vars valv och väggar är täckta med dekorativa målningar av Filip Månsson. Kapellet har i övrigt vitputsade väggar och kalkstensgolv samt rödmålat trätak. Även stolar och altare är målade i rött. I kapellet finns en liten orgel samt en skulptur, Madonnan med barnet, utförd i lera av Lena Lervik. Belysningen utgörs av ursprungliga ljuskronor i smide.

Övriga inventarier

Utöver ovan nämnda inventarier kan bl a nämnas det originella nattvardssilvret (kalk, **patén**,

Interiören mot orgelläktaren.

oblatask och vinkannor), som Wahlman ritat. En uppsättning nattvardssilver från 1979, ritad av Claes E Giertta, finns också samt 300 **särkal-**
kar.

En del av de ursprungliga textilierna har Wahlman komponerat i en utpräglad **jugend-**
stil, bl a de två violetta och den röda mässhaken, utförda av Handarbetets Vänner. Ytterligare en mässhake, komponerad av Eva Jahnke-Björk, är från byggnadstiden. Flera mässhakar av hög konstnärlig kvalitet finns även från åren omkring 1930, tillverkade av Handarbetets Vänner och komponerade i wahlmansk anda av Ester Lindwall. Några mässhakar från 1952 är tillverkade på Licium av Sofia Widén.

De fyra nioarmade höga kandelabrar som flankerar **altarringen** är av svart smide med detaljer av mässing och glas, ritade av Olga Lanner men tillverkade av konstsmiden Petter Andersson, Petter på Myra kallad. I norra korsarmen står en ljusbärare från 1974 medan **processions-**
korset är från 1991. Tre av kyrkklockorna tillverkades av K G Bergholtz' klockgjuteri 1913, ritade av Wahlman. Bergholtz' gjuteri göt även den fjärde klockan 1952.

Kolumbariet

Ingången från Karlavägen utgörs av ett stort hål i bergväggen, markerat med ett enkelt förgyllt kors ovanför den glasade dörren. Innanför entrén med reception och blomsterrum ligger det 40 meter långa och 8–9 meter breda **kolumbariet**. Med sitt tak, som utgörs av bergets sprängda stenformationer som vitputsats och en takhöjd på endast cirka 3 meter, har rummet en tydlig karaktär av grotta.

Utmed väggarna har urnnischerna placerats som en fristående vägg, från vilka framspringande flyglar med nischer bildar fem mindre rum på ömse sidor om mittgången och längst in ett större rum. Urnnischerna är konstruerade så att dess täckplattor av marmor tillsammans bildar en hel marmorvägg i olika nyanser; ljusgrön mölnbo-, gul italiensk- och grågul gotlandsmarmor. Rummets enda belysning är dold bakom urnnischerna. Golvet är belagt med hårdgjort grus.

I fonden av det långa rummet står ett stort gyllene kors, kring vilket några rader av stolar är grupperade. Här finns också ett altare i marmor med ett litet **triumfkruifix** av trä, utformat av Bertil Nyström, samt en ljusbärare i smide. Den dekorativa utsmyckningen i övrigt inskränker

Kolumbariet, interiör.

sig till fyra små glasmålningar av Einar Forseth med nonfigurativa motiv; Törnekransen, Korset och Kalken, Duvan och Flamman. Kolumbariet har plats för närmare 7 000 urnor i cirka 1 500 nischer.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Engelbrektskyrkan betraktas som ett av den svenska **jugendtidens** och **nationalromantikens** främsta byggnadsverk och har även rönt stor uppskattning i internationella arkitekturkretsar. Kyrkan räknas som arkitekten Lars Israel Wahlmans mest framträdande verk. Det tidiga 1900-talets känsla för och intresse av tydligt bearbetade material som handslaget tegel, huggen granit och skuret trä är här mycket tydlig.

Kyrkan är såväl exteriört som interiört rikt dekorerad, gestaltad in i minsta detalj av arkitekten själv eller i nära samarbete med konstnärer och konsthantverkare. Även kyrkotomtens gestaltning ingår i det allkonstverk som Engelbrektskyrkan utgör. Till sin hjälp anlidade Wahlman eliten av samtidens svenska konstnärer och konsthantverkare. Hans känsla för kristen symbolik visar sig både i den konstnärliga utsmyckningen och i inventariernas gestaltning.

Kyrkobyggnaden har en i stadsbilden mycket dominerande placering där den reser sig upp ur berget med sitt smäckra och höga **kampanilliknande** torn. De fritt grupperade byggnadsvolymererna med sina tunga tegelmurar och inslaget av natursten ger ett mäktigt intryck. Kyrkorummets har en överväldigande rymd med sin väl tilltagna takhöjd och vida korsarmar. Ljusringen är speciell med dels dagsljuset som strålar in genom korsarmarnas stora fönster, dels mer eller mindre dolda ljuskällor.

Trots all konstnärlig utsmyckning upplevs rummet som rent och avskalat med några få material och kulörer som samspelar på ett harmoniskt sätt; ljus puts, grå granit, mörkt trä, mässing samt dekormåleri i en samstämd palett. Hjortzbergs kormålning Kristus på korset är central i rummet. Såväl exteriör som interiör är mycket välbevarade sedan byggnadstiden. Påpekas kan att i stort sett samtliga originalarmaturer har bevarats, vilket är tämligen unikt. De få förändringar som ägt rum i kyrkorummet har skett med respekt för dess ursprungliga arkitektur, antingen av Wahlman själv eller i hans anda.

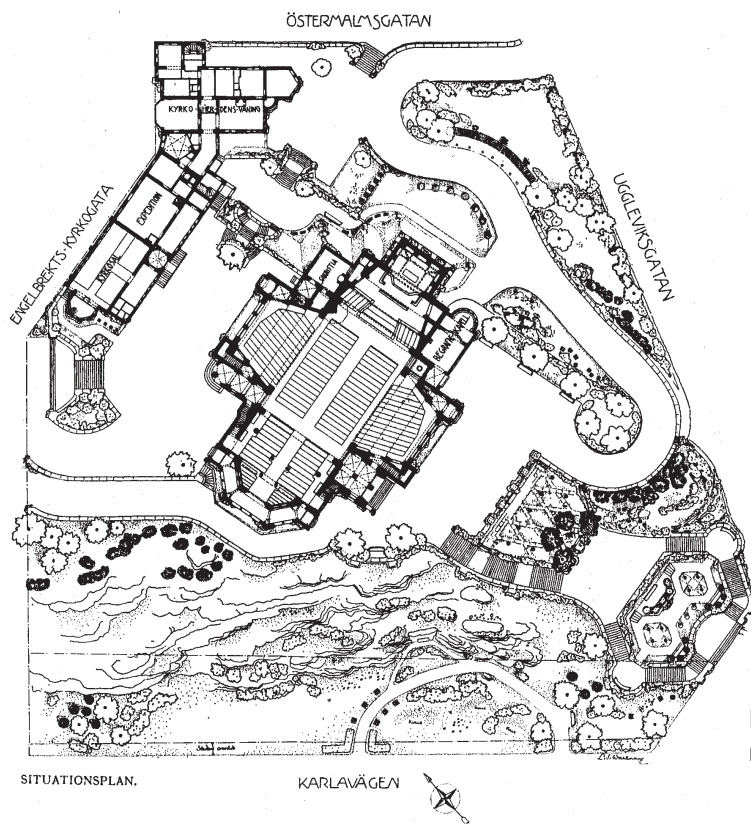
Det senare tillkomna kolumbariet är med sin karaktär av grotta och totala avsaknad av ljusinsläpp ett mycket speciellt rum. Takbehandlingen ger associationer till ett molnklätt himlavalv. Den indirekta, jämna belysningen och det sam-

manhållna materialvalet gör rummet, trots sin funktion, harmoniskt och ljust.

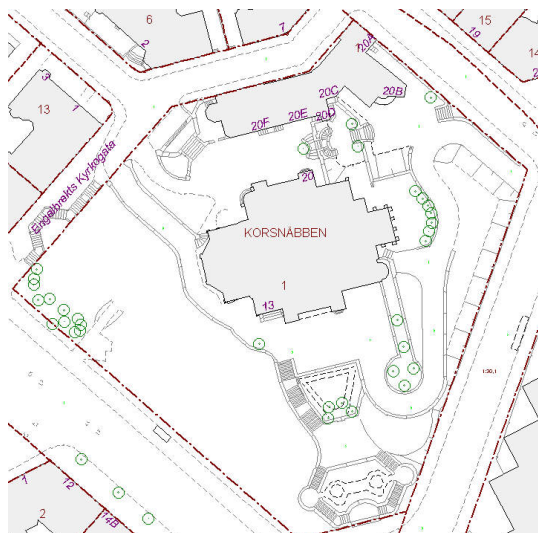
Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Engelbrektskyrkan som ett av **jugendtidens** och **nationalromantikens** främsta verk i Sverige och därtill Lars Israel Wahlmans mest framträdande byggnad
- kyrktornets betydelse i stadsbilden
- församlingshuset som en viktig del i kyrkomiljön
- såväl kyrkotomt, exteriör som interiör med sin ursprungliga konstnärliga utsmyckning, fasta inredning och sina inventarier utgör tillsammans en unik helhet med stora arkitektoniska och konstnärliga värden
- **kolumbariets** säregna utformning och karaktär.

ORIENTERINGSPLANER

Ritning av L I Wahlman, ur Arkitektur
nr 2 1914, Stockholm 1914.

Utsnitt ur Stockholms stadsbyggnadskontors
baskarta 2007.

KRONOLOGI

År	Händelse	Källa
1905–06	Arkitekttävling om en ny kyrka i dåvarande Hedvig Eleonoras församling, sedermera Engelbrekts församling.	Kilström 1994
1910–14	Engelbrektskyrkan uppförs, arkitekt L I Wahlman.	dito
1921	Relieferna av T Strindberg i korets inre del sätts upp liksom bonaderna i koret.	ATA samt Kilström 1994
1926–29	Orgelläktaren byggs ut, orgeln byggs om och förstoras, arkitekt L I Wahlman.	TA
1946	Hela orgelverket omdisponeras.	ATA
1952	Restaurering av alfrescomålningen ovanför kyrkans huvudportal. Kyrkans fjärde klocka tillkommer.	ATA
1956	Fasadrenovering.	ATA
1958–61	Inrättande av kolumbarium i ett f d skyddsrum, invigs 1961. Arkitekt Åke Tengelin. Kororgeln tillkommer.	ATA samt Kilström 1994
1960–64	Orgelverket förnyas i stora delar (Grönlunds orgelfirma, Luleå) med Wahlmans orgelfasad delvis bevarad, läktarförstoring, inredning av brudkammare m m. Arkitekt Rolf Bergh.	ATA
1965–66	Reparation av yttertak och torn, fasadrenovering (vittringsskador och ersättning av fogbruk).	ATA
1967	Omfattande renovering av det gamla begravningskapellet. En direktförbindelse mellan kapellet och själva kyrkanskapas. Arkitekt Rolf Bergh.	ATA
1968	Sakristian renoveras, bl a tillkommer altaret och sannolikt en del skåpinredning. Arkitekt Rolf Bergh.	ATA
1992–93	Totalrenovering av kyrkorummet varvid bl a tak, väggar och valv rengörs, korets kalkmålningar konserveras, en översyn av predikstolen, samtliga fönster, golv, armaturer och bänkinredning görs och textiltförvaring inreds på norra sidoläktaren. Kappellets överkalkade dekorationer i valvbågen tas fram, gamla armaturer återförs, taket målas rött istället för brunt, nytt altare, dopfont och knäfall, glasdörrar mot vapenhuset. Arkitekt Lars Olof Torstensson.	ATA samt Kilström 1994
2003–04	Utebelysningen kompletteras med armaturer på belysningsstolpar.	Uppgift från församlingen

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet

SSM Stockholms stadsmuseums arkiv

von Ajkay, A m fl, *Tidernas Stockholm*. Kulturmiljöer av riksintresse, Stockholm 1990
Andersson, H O och Bedoire, F, *Svensk arkitektur. Ritningar 1640–1970*, Stockholm 1986

Bergsten, C G m fl, *Engelbrektskyrkan*, Arkitektur nr 2 1914, Stockholm 1914

Beskrivning över Engelbrekts församlings columbarium, broschyr, Stockholm 1978. Engelbrektskyrkan. Minnesskrift vid kyrkoinvigningen, Stockholm 1914.

Grut, T, *Täflingen för ny kyrka jämte församlingshus för Engelbrekts församling i Stockholm*, Arkitektur nr 7 1906, Stockholm 1906

Kilström, B I, *Engelbrektskyrkan*, Stockholm 1994

Nilsson, C, *Kyrkguiden. Uägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 2001.